

BRANKO PETRANOVIĆ – ČEDOMIR ŠTRBAC, *Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. I–III, Beograd 1977.*

Povijest socijalističkog razvoja Jugoslavije tek veoma postepeno postaje područje istraživanja povjesničara. Historičarima je trebalo poprilično vremena da nadvladaju 1945. godinu kao granicu gdje je obavezno trebalo stati s povijesnim proučavanjima. Predrasuda o vremenskoj distanci, potrebi udaljenosti od zbivanja, i mišljenje o nemogućnosti istraživanja suvremene povijesti zbog nepristupačnosti izvora bili su osnovni argumenti takvih gledišta. *Istorija socijalističke Jugoslavije* u tri knjige, od kojih prva daje opći pregled historije socijalističke Jugoslavije a ostale dvije povijesne izvore za njeno istraživanje, bez sumnje je značajan doprinos u borbi s takvim shvaćanjima, važan historiografski rezultat te, tako, snažan poticaj povijesnim istraživanjima najnovije povijesti Jugoslavije.

Autori *Istorije socijalističke Jugoslavije* ubrajaju se među one malobrojne, već afirmirane, znanstvenike na polju istraživanja povijesti Jugoslavije poslije 1945. godine. B. Petranović je već od početka 60-ih godina pokretao i razrađivao osnovna metodološka pitanja najnovije povijesti Jugoslavije, a pisac je nekoliko monografskih radova i više rasprava i studija iz povijesti socijalističke Jugoslavije. Č. Štrbac u svojim se radovima ponajviše bavi međunarodnim odnosima Jugoslavije.¹

U prvoj knjizi *Istorije socijalističke Jugoslavije*, s podnaslovom *Opšti pregled* (245 str.), autori su, polazeći sa stanovišta da se »jednom mora započeti sa uopštavanjem postojećih znanja, analizama završenih događaja, ocenjivanjem proverenog toka istorije, bar opšteistorijskim metodom«, dali osnovni uvid u složenu problematiku gotovo trideset i pet godišnjeg razvoja socijalističkih od-

¹ Ovom prilikom nije moguće navesti kompletnu bibliografiju radova B. Petranovića. Navodim tek monografije »Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ«, Beograd 1964. i »Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove«, Beograd 1969. te nekoliko radova koji se odnose na metodološka pitanja istraživanja najnovije povijesti, napose povijesti socijalističke Jugoslavije: O nekim problemima obrade istorije FNRJ, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1/1962; Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju), *Istorija radničkog pokreta*, Zbornik radova I/1965; O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije, Isto, Zbornik radova II/1965; O dokumentaciji za istoriju socijalističke Jugoslavije, Isto, Zbornik radova III/1966; O predmetu, metodu i nekim drugim problemima rada na istoriji socijalističke Jugoslavije, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1967; Savremena istorija i njeni problemi, *Treći program*, Radio-Beograd, Proleće 1970; *Istorija i savremeno društvo*, Isto, 32/I–1977. Upozoravam i na prilog *Slobodana Žarića*, Osvrt na neke radove Branka Petranovića o razdoblju socijalističke izgradnje Jugoslavije, *Časopis za suvremenu povijest*, 1–2/1969. Od radova Č. Štrbca ukazao bih ovom prilikom samo na knjigu »Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbira«, Beograd 1975.

nosa u Jugoslaviji.² U pristupu materiji B. Petranović i Č. Štrbac opredijelili su se za problematsko-kronološki tip izlaganja. Citava je materija, osim uvoda, podijeljena u dva osnovna dijela, a 1953. godina, tj. godina usvajanja Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ, granična je godina. Inače, u prvom dijelu (25–144 str.) tekst je raspoređen u ove glave: Državno-pravno konstituisanje nove Jugoslavije, Period obnove, Država i privreda, Odbrana nezavisnosti i Radničko samoupravljanje. Naslovi glava u drugom dijelu (147–226 str.) jesu: Borba za samoupravno društvo, Aktivna miroljubiva koegzistencija, Samoupravljanje kao celovit društveni odnos, Ka republici udruženog rada i Međunarodna određenja.

U okviru takve osnovne periodizacije i tematskog usmjerenja B. Petranović i Č. Štrbac razmatraju, dakle, ponajprije bitna pitanja državne organizacije Jugoslavije do njenog novog ustavnog uređenja. Ukazano je tako na značenje djelovanja AVNOJ-a i njegovih organa, napose NKOJ-a, poslije zasjedanja u Jajcu 1943. godine, na borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, proces konstituiranja jugoslavenske federacije, političku osnovicu nove Jugoslavije, kraj privremenog ustavnog uređenja označenog izborima za Ustavotvornu skupštinu proglašenjem republike i donošenjem prvog ustava te odnos Komunističke partije i državne vlasti u tom periodu.

Zatim slijedi analiza razdoblja obnove od druge polovice 1945. do kraja 1946. godine. To je doba kada se uz stvaranje neophodnih materijalnih uvjeta i stabilizaciju privrednih, socijalnih i kulturno-prosvjetnih prilika ostvaruju znatne promjene u vlasničkim odnosima što čini bazu za razvijanje novih društveno-ekonomskih odnosa. Tako, poslije zakona o nacionalizaciji iz prosinca 1946. godine, u »rukama države našla se celokupna industrija tzv. saveznog i republičkog značaja, 70% lokalne industrije, bankarstvo, spoljna trgovina i unutrašnja trgovina na veliko, saobraćaj, sredstva za vezu« (56). Dakako, takvom pravcu razvoja suprotstavljale su se stare građanske snage. Njihovo djelovanje, odnos vjerskih zajednica prema novoj državi te pritisak zapadnih sila, posebno s obzirom na zapadne granice Jugoslavije i Trst, problemi su koji također obilježavaju taj period.

Novu etapu čini prelaz na »centralističko-direktivno planiranje«. U toj etapi prevladava birokratsko-centralistička komponenta u društvenom razvoju negiranje koje je, međutim, ubrzo započelo.

Posebno opširno B. Petranović i Č. Štrbac prikazali su kompleks pitanja povezan s napadom Informbiroa i obranom nezavisnosti Jugoslavije do 1956. godine. Osobito su analizirali izvore otpora Jugoslavije, značenje Petog kongresa KPJ, povijesne pouke sukoba i važnost Beogradske (1955) i Moskovske (1956) deklaracije. Naravno, ukazano je i na to da je Jugoslavija u tom razdoblju izdržala zapravo bitku na dva fronta, jer je, u to vrijeme, postojao i određeni pritisak Zapada na Jugoslaviju.

U unutrašnjem razvoju razdoblje poslije 1948. godine vrijeme je nastavljanja industrijalizacije i pokušaja kolektivizacije zemlje osnivanjem seljačkih radnih

² Radovi koji obuhvaćaju cjelinu poslijeratnog razvoja Jugoslavije izuzetno su malobrojni. Uz preglede koje je napisao B. Petranović (npr. u zborniku »30 godina socijalističke Jugoslavije«, Beograd 1973) valjalo bi upozoriti na radove Dušana Bilandžića, ponajprije na knjigu »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945–1973«, Beograd 1973.

zadruga. No, osobita je važnost toga doba u stvaranju i razvijanju novih ideja i prakse o socijalističkom razvoju Jugoslavije, tj. ideja i prakse radničkih savjeta. Autori su ispravno istakli da »samo uvođenje radničkih saveta i procesa koji su u društvu otvoreni njihovim konstituisanjem ne može se razumeti bez uzročne veze sa 1941. i 1948. godinom« (134). Naglasili su da »samoupravljanje se javlja kao manifestacija demokratije, ali je ono daleko prevazilazi kao put revolucionarne transformacije društva« (134). Naime, »radnički saveti označavaju početak uobličavanja koncepcije o odumiranju državnih funkcija u privredi i uspostavljanju socijalističke demokratije u proizvodnji i društvu« (135). To su razdoblje autori završili prikazom Šestog kongresa SKJ i određenjem djelovanja SKJ u novim društvenim uvjetima te prikazom ustavne reforme iz 1953. godine koja je izražavala i potvrđivala »društveno-ekonomske i političke promene do kojih je došlo od 1950 do 1952«, tj. »ustavno-pravno zaokružuje se politički sistem u Jugoslaviji koji odgovara nastalim promenama i njihovoj dinamici u budućnosti« (143).

U drugom dijelu *Opšteg pregleda* ponajprije je prikazana borba za samoupravno društvo u razdoblju od 1954. do 1965. godine. To je vrijeme razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa kada, moglo bi se reći, radničko upravljanje prerasta u društveno samoupravljanje. Ustavom iz 1963. godine »daje se osnova i perspektiva produbljivanja samoupravnih društvenih odnosa« (150). Od izuzetnog je značenja u tom razdoblju bilo i usvajanje Programa SKJ kojim se »teži teorijskom formulisanju bitnih iskustava SKJ u rukovođenju revolucijom i u razvijanju socijalizma« (156), a zatim i nove ekonomske politike koja je nastojala da »osigura skladniji privredni razvoj posle napora industrijalizacije, da stabilizuje tržište i ostvari bolji društveni standard« (160). Pregled toga razdoblja B. Petranović i Č. Štrbac zaključili su prikazom privredne reforme iz 1965. godine.

Zatim su autori ukazali na važnost politike aktivne miroljubive koegzistencije. Uz osnovna načela, istakli su i praksu te politike koja je, u tom periodu, kulminirala 1961. godine Beogradskom konferencijom šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Prikazali su još i najbitnije odrednice politike i položaj SKJ u međunarodnom radničkom pokretu, napose s obzirom na događaje u Mađarskoj 1956. godine, savjetovanja komunističkih partija 1957. i 1960. godine.

Slijedi opet prikaz unutrašnjih prilika u Jugoslaviji u rasponu od 1965. do 1972. godine. Sukob s konzervativno-dogmatskim snagama i demokratizacija političkog života, orijentacija Devetog kongresa SKJ ka daljnjem razvijanju socijalističkih samoupravnih odnosa, reforma federacije, kriza i idejno-politička raščlambavanja na početku 70-ih godina osnovne su točke oko kojih autori daju interpretaciju zbivanja.

Autori, zatim, razrađuju elemente koji čine osnovicu današnjeg razvoja. Naime, »donošenjem Ustava SFRJ, odlukama Desetog kongresa SKJ i sistemskim zakonima (pored Zakona o udruženom radu donet je, 1976, i Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije) data je jasna i celovita platforma nove etape u razvoju jugoslovenske socijalističke zajednice na samoupravnoj osnovi« (205, 206).

Na kraju se nalazi još i prikaz doprinosa Jugoslavije razvoju međunarodnih odnosa. Težište je na tri elementa, tj. politici nesvrstavanja, problemima suradnje u međunarodnoj zajednici uopće i evropskoj sigurnosti te prikazu razvijanja novih osnova u odnosima u međunarodnom radničkom pokretu.

B. Petranović i Č. Štrbac su u *Opštem pregledu* nedvojbeno uspješno ukazali na osnovne razvojno-uzročne pravce kretanja socijalističke Jugoslavije. Prikupili su, odabrali i donekle sintetizirali niz činjenica te ukazali na ključne točke u društvenom razvoju, poglavito u društveno-ekonomskim odnosima. Istaknuli su, također, i najvažnija obilježja vanjskopolitičke djelatnosti i položaja poslijeratne Jugoslavije. Problematika socijalnih promjena i položaja pojedinih društvenih slojeva nije tako potpuno obrađena. Pogotovo nedostaje sfera kulturne djelatnosti. Izvjesni je nedostatak i pomanjkanje pokazivanja određenih posebnosti u razvoju republika i pokrajina. No, u osnovi, *Opšti pregled* dobar je pogled na najnoviju prošlost Jugoslavije i ujedno solidni uvod, vodič pa i komentator slijedećim dvjema knjigama *Istorije socijalističke Jugoslavije* s kojima čini cjelinu.

Druga (*Dokumenti I*, 419 str.) i treća (*Dokumenti II*, 375 str.) knjiga *Istorije socijalističke Jugoslavije* sadrže građu, tj. izvore koji kompletiraju *Opšti pregled*, tj. omogućavaju, kako je to jednom rekao B. Petranović (*Politika*, 6. IV 1978), čitaocu da verificira, prihvati ili odbaci određeni prikaz razvoja socijalističke Jugoslavije. Dakako, publicirani izvori imaju i mnogo šire značenje. Veoma će korisno poslužiti kao putokaz za daljnja, dublja, specijalistička istraživanja pojedinih problema, pojava i procesa poslijeratnog razvoja Jugoslavije. Zbornik građe čini, dakle, neophodnu polaznu osnovicu za takva istraživanja. Osim toga, kako to ističu i B. Petranović i Č. Štrbac u predgovoru, valja se nadati da će »zbornik podstaknuti istraživače da pridu sastavljanju užih tematskih celina [...]», kao i na razmišljanje o brojnim temama iz našeg socijalističkog društvenog razvoja koje iziskuju da budu naučno objašnjene« (*Dokumenti I*, VIII).

U obje je knjige građe ukupno objelodanjeno 277 dokumenata (označenih brojevima 1–275), i to iz razdoblja od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do najnovijih dokumenata u skladu s kojima se organizira današnji život socijalističke Jugoslavije, tj. Ustava iz 1974, Rezolucije Desetog kongresa SKJ iz 1974. i Zakona o udruženom radu iz 1976. godine. Naravno, uvršteni su i dokumenti o međunarodnoj ulozi i aktivnosti Jugoslavije. *Dokumenti I*, koji u osnovi pokrivaju razdoblje do početka 1954. godine u unutrašnjem životu Jugoslavije, odnosno do kraja 1957. u međunarodnim odnosima, sadrže ukupno 209 isprava (od broja 1 do 207). *Dokumenti II* sadrže 68 isprava (od broja 208 do 275). Izabrani su dokumenti državnog i partijskog porijekla. Osim u dijelu o državnom pravnom konstituiranju nove Jugoslavije nisu uzimani u obzir izvori iz života republika i pokrajina. Autori su svjesni da su ti izvori »za određena razdoblja veoma značajni za sagledavanje ukupnog jugoslovenskog društvenog kretanja i njegovo celovito predstavljanje« (*Dokumenti I*, VIII), ali zbog ograničenog prostora nisu ih mogli obuhvatiti u zborniku. Inače, izabrani izvorni materijali raspoređeni su u cjeline, a zatim i manje skupine, uglavnom tako da se podudaraju s odgovarajućim dijelovima *Opšteg pregleda*. Time je omogućeno lakše doživljavanje cjeline, tj. teksta *Opšteg pregleda* i izvornih dokumenata.

Zacijelo, u zbirci građe općeg karaktera, kao što je ova, izbor izvora bio je izuzetno težak posao. Na jednoj je strani prepreka što sistematsko objavljivanje građe iz razdoblja socijalističke Jugoslavije još nema nikakvu tradiciju i u velikom je zaostatku. Na drugoj je strani velika količina izvornog materijala koja je — kad su se autori i opredijelili samo za već objelodanjene dokumente službenog karaktera — veoma obimna i podrazumijevala je strogu selekciju. Odmah treba reći da su B. Petranović i Č. Štrbac, nastojeći dokumentirati zbivanja unutrašnjeg života i međunarodne aktivnosti Jugoslavije, ostvarili u osnovi dobar rezultat.

Njihova zbirka građe sadrži u potpunosti ili u izvodima deklaracije, govore, izvještaje, izjave, manifeste, memorandumne, note, obrazloženja, odluke, pisma, proglašenja, rezolucije, saopćenja, sporazume, ukaze, uredbes, zaključke, zakone, zapisnike itd, tj. veoma širok spektar izvora koji svjedoče o temeljnim pitanjima i fenomenima u razvoju socijalističkih odnosa u Jugoslaviji. Naravno, nema mogućnosti a ni potrebe navoditi sve objavljene dokumente, ali ipak valja naznačiti neke cjeline poglavito stoga što predstavljaju zaokruženu, dobro zasnovanu i, u ovom trenutku, gotovo kompletnu izvornu građu o pojedinim zbivanjima. Objavljena je tako dokumentacija vezana uz Drugo zasjedanje AVNOJ-a, međunarodno priznanje nove Jugoslavije i stvaranje Privremene vlade DFJ, napad Informbiroa, obranu nezavisnosti i samostalnog razvoja Jugoslavije, o počecima radničkog upravljanja, politici nesvrstavanja, SKJ u međunarodnom radničkom pokretu. Dakako, i u okviru ostalih cjelina objavljeno je mnogo dokumenata koji mogu pretendirati na zaokruženost. Npr. o periodu obnove, administrativnom rukovođenju privredom, razvoju socijalističkog samoupravljanja. Na kraju svakog dokumenta označen je, kao što je i uobičajeno u izdavanju građe, izvor odakle je dokument preuzet. Autori su se koristili ponajviše *Službenim listom DFJ*, odnosno FNRJ i SFRJ, stenografskim zapisnicima predstavničkih tijela i kongresa SKJ, novinama (*Borba*, *Politika*, *Komunist*) te ostalim publikacijama u kojima su pojedini izvori bili objavljeni. Na kraju svake knjige dokumenata nalazi se spisak dokumenata, predmetno kazalo i kazalo osoba.

Dakako, i u povodu ovog zbornika dokumenata, kao i kod svakog izbora građe, napose kada obuhvaća veći vremenski raspon i raznovrsne aspekte društvenog djelovanja, imajući na umu i kriterije autora, ostaje prostor za pitanje nije li trebalo pojedine dokumente izostaviti a uvrstiti druge. Npr., kad su već uvršteni neki od ukaza o sazivu i raspuštanju predstavničkih tijela te izvještaji o izborima za predstavnička tijela nije li trebalo uvrstiti i Saopćenje Savezne izborne komisije o rezultatima izbora za Ustavotvornu skupštinu? Nije li, možda, on ili umjesto obavijesti predsjednika Privremene narodne skupštine Ivana Ribara članovima Predsjedništva o pismu maršala Tita a u vezi s ostavkama I. Šubašića i J. Šuteja na položaje u Privremenoj vladi trebalo objaviti i pismo J. B. Tita I. Šubašiću u povodu te ostavke? Jednako tako, osim rješenja Saveznog izvršnog vijeća o prihvaćanju sporazuma sadržanog u Memorandumu o suglasnosti o Slobodnom Teritoriju Trsta, možda je valjalo objaviti nešto iz samog Memoranduma, uključujući i priloge koji su prihvaćeni zajedno s njim. Naravno, takvih varijacija moglo bi se još prilično izvesti. Ali sve to, dakako, ne podrazumijeva mijenjanje osnovne koncepcije zbornika građe koji, ovako kako je urađen, zadovoljava osnovni cilj, tj. ukazuje na bitne točke razvoja poslijeratne Jugoslavije. Doduše, postoje ipak i određene veće praznine, ali na njih su ukazali i svjesni su ih i sami autori. »Nije teško«, pišu u predgovoru, »zapaziti da su socijalna i kulturna komponenta jugoslovenskog razvitka više nego siromašno predstavljene« (*Dokumenti I*, VIII). Iako nisu posebno objašnjavali razloge toga propusta, čini se da to nije posljedica nedostatka prostora, odnosno mogućeg davanja prednosti jednoj vrsti izvora na štetu drugih, već je prije posljedica složenosti interpretiranja te problematike kao integralnog dijela cjeline društvenih procesa, odnosno složenosti odabira i prezentiranja odgovarajućeg izvornog materijala. Iako se taj nedostatak ne može zanemariti, učinjeno djelo, ovako kako je izvedeno, očito ima veliko značenje. To je, uostalom, prva obuhvatnija zbirka dokumenata općeg karaktera iz povijesti Jugoslavije poslije 1945. godine.

Inače, u prezentiranju dokumenata valjalo je dosljedno označavati potpune datume njihova nastanka, odnosno kada su dokumenti preuzimani iz novina, a napose to vrijedi za *Službeni list* — označavati ne samo broj i godinu, već i dan i mjesec. Osim toga, veoma bi olakšalo korištenje građe da je u spisku dokumenata uz naslov svakog dokumenta otisnut i broj pod kojim je tiskan.

Napokon, ako bismo na kraju ovog prikaza željeli izraziti zaključnu misao o *Istoriji socijalističke Jugoslavije* kao cjelini, valjalo bi reći da smo tim radom dobili čitko i zanimljivo štivo za široku publiku, korisno i pregledno za sve one kojima trebaju informacije i znanja o razdoblju socijalističkog razvoja Jugoslavije, poticajno u pogledu metodološkog pristupa, postavljanja i otvaranja pitanja iz novije povijesti Jugoslavije. Nedvojbeno, bez obzira na određene nedostatke, B. Petranović i Č. Štrbac napisali su uspješno djelo.

Marijan Matićka

VLADIMIR MILIĆ, *Revolucija i socijalna struktura*,
Beograd 1978, 304 str.

Iako u posljednje vrijeme jugoslavenska sociološka misao znanstveno propituje i promišlja uzroke i zakonitosti mijenjanja društvenih odnosa, posebice u socijalističkoj stvarnosti, cjelovite i razvijene teorije o strukturalnim preobražajima društva nema. Preciznije, spoznaja o kategorijama i elementima socijalističkoga samoupravnog društva, o uzrocima slojevitosti i zakonitim fazama strukturalnih promjena i dr., nije dosegla nivo znanstvenih teorijskih uopćavanja. Kao osnovne razloge valja spomenuti: odsutnost temeljnih teorijsko-metodoloških premisa konceptualnog okvira istraživanja socijalne strukture i, prema tome, odsutnost podrobnog i osmišljenoga empirijskog istraživanja. Stoga knjiga Vladimira Milića: »Revolucija i socijalna struktura«, objavljena u »maloj ediciji ideja«, predstavlja ozbiljniji pokušaj znanstvenog objašnjenja dinamike društvene strukture jugoslavenskog društva u razdoblju njegove dosadašnje socijalističke izgradnje. Okarakteriziravši svoje razmatranje kao pokušaj da se »osvetli odnos između socijalističke revolucije i socijalne strukture našeg društva« (str. 7), autor je time dao naslutiti svoju povijesnu metodičnost.

Socijalnu prirodu osnovnih društvenih grupa, karakter njihovih međusobnih odnosa i specifičnosti socijalnog mijenjanja moguće je znanstveno ispitati jedino u kontekstu povijesnih promjena i tendencija razvoja društva. Na osnovi povijesnog uvida u prakse socijalističkih revolucija, autor kao osobenost navodi da se »promene u socijalnoj strukturi socijalističkog društva, odnosno našeg, ne zasnivaju samo na industrijskom razvoju, visoko oblikovanim proizvodnim snagama, mada su ove uslov ostvarivanja društva slobode, već na organizovanoj akciji socijalističkih snaga koje oblikuju, društveno-političkim merama, socijalnu strukturu u skladu sa ciljevima revolucije« (str. 7).

Dijalektika realnih suprotnosti i odnosa, koje socijalizam kao sistem i svjetski proces bitno izražava u svojim preobrazbama, zahtijeva i neprestanu preobrazbu